

СТАН ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ І ТЕНДЕНЦІЇ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Основні засоби (ОЗ) є складовою частиною національного багатства країни. На кінець 2006 р. основні засоби промисловості України становили 525,2 млрд. грн. за повною вартістю та 217,7 млрд. грн. – за залишковою (у фактичних цінах), або 33,5% від загальної вартості ОЗ економіки. У 2001–2006 рр. простежується тенденція повільного зростання вартості основних засобів – у середньому на 3,3% щорічно (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка вартості основних засобів промисловості України,
2000–2006 рр., млрд. грн. (у фактичних цінах)*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Основні засоби на кінець року:							
за повною вартістю	285,3	311,1	339,3	362,6	420,1	456,7	525,2
за залишковою вартістю	146,0	149,6	154,5	158,2	175,0	192,2	217,7
Введено в дію нових засобів	9,363	10,79	12,1	14,0	23,5	22,7	29,1
Ліквідовано основних засобів	3,299	3,356	3,04	3,37	3,2	7,6	3,6
Сума нарахованого зносу (амортизація)	10,0	11,2	12,1	13,0	14,5	17,1	19,8
Норма амортизації, %	3,5	3,6	3,6	3,7	3,6	3,9	4,0
Амортизаційні відрахування в структурі витрат з реалізованої продукції, % від загальних витрат	5,8	5,9	5,9	5,1	3,7	3,6	3,6
Ступінь зносу, %	48,8	51,9	54,5	56,4	58,3	57,9	58,6
Індекси основних засобів за повною вартістю, % від попереднього року	101,5	102,5	102,6	103,0	104,5	102,5	104,8

* Джерело: Статистичний збірник "Основні засоби України" / Держкомстат України. – К., 2007. – 157 с.; Статистичні щорічники України за відповідні роки

У структурі основних засобів по видах промислової діяльності за повною вартістю 43,8% припадає на добувну промисловість (16,8%) та виробництво і розподілення електроенергії, газу та води (27,2%) і 56,2% –
© Н. В. Тарасова, 2008

на переробну промисловість. В останній 13,1% вартості ОЗ зосереджено в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів, 13,2% – машинобудуванні, ремонті та монтажі машин і устаткування, по 9,6% – виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів та хімічній і нафтохімічній промисловості. Протягом 2001–2006 рр. у вартості основних засобів дещо зменшилася питома вага добувної промисловості, машинобудування та виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції, а зросла – металургії та виробництва готових металевих виробів, хімічної і нафтохімічної та виробництва харчових продуктів, виробництва і розподілення електроенергії, газу та води.

У територіальній структурі основних засобів як за повною, так і залишковою вартістю суттєвих змін не відбулося. При цьому майже одна третина вартості ОЗ промисловості зосереджені в Донецькій та Дніпропетровській областях. Зросла частка Одеської, Полтавської, Рівненської, Хмельницької областей та м. Києва, а зменшилася – АР Крим, Житомирської, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Херсонської областей.

У структурі основних засобів промисловості за класифікаційними групами бухгалтерського обліку понад 50% за вартістю займають будинки, споруди та передавальні пристрої, частка яких має тенденцію до зниження, а машин і обладнання – до зростання: з 32,3 (2001 р.) до 41,7% (2006 р.). Також дещо збільшилася частка транспортних засобів – з 2,9 до 3,6%, а інструменту, приладів, інвентарю – залишається незмінною – 1,3–1,5% (табл. 2).

Таблиця 2

Структура основних засобів промисловості України за класифікаційними групами бухгалтерського обліку, 2001–2006 рр., % (від підсумку)*

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі:						
земельні ділянки	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4
капітальні витрати на поліпшення земель	0,4	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0
будинки, споруди та передавальні пристрої	60,5	58,2	55,8	53,6	51,6	50,9
машини та обладнання	32,3	35,1	37,2	39,3	40,9	41,7
транспортні засоби	2,9	3,1	3,4	3,4	3,5	3,6
інструменти, прилади, інвентар (меблі)	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5
інші основні засоби	2,0	1,3	1,2	1,1	1,0	0,9
малоцінні необоротні матеріальні активи	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7
природні ресурси	–	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
інші необоротні матеріальні активи	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

* Джерело: Статистичний бюлетень Держкомстату України „Основні засоби України” за відповідні роки

Загальним показником стану основних засобів є ступінь їх зносу, або коефіцієнт зношеності. Аналіз свідчить, що у промисловості загалом та в окремих галузях (видах діяльності) зберігається стійка тенденція зростання цього показника. У цілому по промисловості ступінь зносу ОЗ 2006 р. становив 58,6% проти 48,8% у 2000 р. Винятком є виробництво деревини та виробів з деревини, легка промисловість та інше виробництво, де ступінь зносу ОЗ найменший і має тенденцію до зниження.

Найбільший ступінь зносу – понад 60% спостерігається у видобуванні корисних копалин, крім паливно-енергетичних (63,2%), металургійному виробництві (67,5%), хімічній і нафтохімічній промисловості (69,5%), виробництві і розподіленні електроенергії, газу та води (60,9%). Високим цей показник залишається в машинобудуванні, який 2004 р. знизився до 57,9% проти 61,3% у 2003 р., а 2006 р. становив 63,7% (табл. 3).

Таблиця 3

Ступінь зносу основних засобів промисловості за видами діяльності, 2000–2006 рр., %*

Галузь (вид економічної діяльності)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Промисловість, усього	48,8	51,9	54,5	56,4	58,3	57,9	58,6
Добувна промисловість	41,8	44,4	45,5	49,1	49,6	49,6	49,9
добування паливно-енергетичних корисних копалин	35,5	35,5	36,5	39,6	40,2	41,3	44,7
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	55,7	61,2	62,8	65,8	67,6	66,5	63,2
Переробна промисловість	52,0	55,1	55,4	55,8	59,3	59,2	60,0
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	41,7	40,5	40,7	39,8	55,6	49,7	48,4
легка промисловість	51,3	50,0	50,8	49,8	48,6	46,8	45,7
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	42,4	39,2	40,0	38,0	35,4	34,2	31,4
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	43,1	55,1	41,3	40,8	45,4	45,7	44,6
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	52,9	53,3	52,4	48,2	48,2	49,7	48,9
хімічна та нафтохімічна промисловість	50,4	63,4	62,9	62,0	64,1	63,1	69,5
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	52,5	53,7	55,0	57,3	55,1	52,8	53,8
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	56,5	58,5	60,0	60,3	68,8	69,7	67,5
машинобудування	55,3	57,1	58,1	61,3	57,9	61,5	63,7
інше виробництво (меблів, оброблення металевого та неметалевого брухту)	51,1	50,8	50,8	47,0	43,0	41,8	43,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	46,6	50,5	58,7	62,0	62,0	60,6	60,9

* Джерело: Дані Держкомстату України

Найбільший ступінь зносу основних засобів промисловості спостерігається в Чернігівській (76,2%), Черкаській (74,8), Вінницькій (69,4), Полтавській (69,1), Івано-Франківській (68,0) та Дніпропетровській (67,3%) областях. Таким чином, зношеність виробничих ОЗ досягає критичного рівня, їх докорінного оновлення одночасно потребують практично всі види промислової діяльності.

Крім того, в середньому по промисловості у вартості основних засобів 5,3% становлять ті, на які повністю нараховано амортизацію, у тому числі у виробництві машин та устаткування – 9,8%, кольорових металів – 6,0, добувній промисловості – 7,8%.

За цей період відбулося значне вибуття виробництв з унікальними технологіями, які орієнтовані на задоволення потреб військово-промислового комплексу, вилучена і ліквідована велика кількість високопродуктивного обладнання, що свого часу було гордістю вітчизняної промисловості, а потім більшість цього обладнання перепродана посередниками для роботи за кордоном. Частина виробничих основних засобів (в окремих галузях 12–14%) тривалий час перебуває на консервації або не використовується, а відновлення їх працездатності є серйозною технічною проблемою, яка з часом все більше ускладнюється.

Аналіз процесів відтворення основних засобів у промисловості свідчить, що коефіцієнт оновлення за 2000–2006 рр. має тенденцію незначного зростання: з 3,3 (2000 р.) до 3,9% (2003 р.) і тільки 2004 р. він досяг рівня 1990 р. – 5,6% і 2005–2006 рр. утримується на рівні 5,0–5,5%. Протягом досліджуваного періоду найбільший коефіцієнт оновлення основних засобів, що перевищує середній по промисловості, простежується в добувній промисловості, виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості, виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (особливо 2004–2006 рр.). У той же час майже незмінним цей показник залишається в хімічній промисловості – 3,0–4,1%, дуже низьким – у виробництві і розподіленні електроенергії, газу та води – 1,8–3,1% та машинобудуванні – 1,7–3,3% (табл. 4).

При цьому коефіцієнт ліквідації основних засобів у промисловості майже не змінився і є дуже низьким – 1,2–1,1% у 2000–2001 рр., а 2002–2004 та 2006 рр. – навіть меншим як 1% (0,9–0,7%). Винятком є 2005 р., коли коефіцієнт ліквідації досяг 1,7%. Самий низький коефіцієнт ліквідації основних засобів спостерігається в електроенергетиці – 0,5–0,3%, менший ніж 1% – у целюлозно-паперовій промисловості, виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення, хімічній та нафтохімічній промисловості (табл. 4). Темпи ліквідації застарілих і фізично зношених виробничих основних засобів і 1990 р. були недостатніми (1,8%), а ті, що склалися на період 2000–2006 рр., потребують щонайменше 50 років для вибуття нині діючого парку

Таблиця 4
Відтворення основних засобів промисловості України за видами економічної діяльності, 2000–2006 рр.*

Галузь (вид економічної діяльності)	Коефіцієнт оновлення ОЗ (введення нових засобів)										Коефіцієнт ліквідації ОЗ					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006		
Промисловість, усього	3,3	3,5	3,6	3,9	5,6	4,98	5,5	1,2	1,1	0,9	0,95	0,8	1,7	0,73		
Добування промисловість	5,2	6,1	5,2	5,3	8,4	7,6	7,2	2,2	1,9	1,3	1,9	1,3	1,4	1,1		
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	6,0	7,4	6,5	6,7	11,0	8,6	7,5	2,2	2,1	1,5	2,3	1,5	1,3	1,3		
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	3,65	3,8	2,7	3,0	3,5	5,7	6,3	2,2	1,6	0,9	1,1	1,0	1,6	0,6		
Переробна промисловість	2,8	3,2	3,85	4,5	5,4	5,6	6,2	1,1	1,05	1,06	0,94	0,8	2,6	0,8		
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	7,4	7,1	9,7	10,8	7,6	10,6	9,98	1,1	1,4	1,0	0,8	0,6	9,9	0,5		
легка промисловість	2,6	2,6	2,7	3,4	4,1	4,9	5,4	0,9	1,1	1,6	1,55	1,5	1,2	0,9		
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	3,5	7,4	6,9	7,6	12,4	6,4	12,2	2,6	1,3	1,1	1,15	0,7	0,7	0,6		
целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність	5,1	9,0	13,55	8,0	8,3	8,6	9,8	0,7	0,7	1,14	0,6	0,4	0,9	0,6		
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	1,2	3,2	3,75	4,1	7,3	6,2	6,2	0,5	0,55	0,4	0,6	0,6	0,6	0,4		
хімічна та нафтохімічна промисловість	2,5	2,4	2,95	3,0	4,5	4,2	4,1	1,16	0,6	0,6	0,8	0,7	0,8	0,6		
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2,5	2,9	3,1	4,5	7,5	7,5	10,0	1,7	1,8	1,8	0,7	0,9	1,1	0,9		
металургічне виробництво та виробництво готових металевих виробів	2,1	2,8	2,35	3,6	3,5	4,1	6,1	0,9	0,95	1,3	1,1	0,8	1,1	0,9		
машинобудування	1,35	1,7	1,8	2,3	4,3	3,1	3,3	1,13	1,1	1,05	1,96	1,1	0,9	1,2		
інше виробництво (мебелі, оброблення металевого та неметалевого брутку)	2,7	4,4	5,3	5,95	8,2	8,9	9,8	1,0	1,1	1,3	1,7	1,45	0,8	1,4		
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2,8	1,9	2,0	1,8	4,26	2,2	3,1	0,5	0,6	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3		

* Розраховано за даними Держкомстату України, статистичного бюлетеня "Основні засоби України" за відповідні роки

машин і обладнання. Загальні коефіцієнти надходження основних засобів у промисловості (7,3% – 2001 р., 9,2 – 2004, 9,5% – 2006 р.) вищі і мають тенденцію до зростання, але в основному за рахунок активізації перетоків капіталу, а не оновлення виробничого потенціалу на новій технологічній основі.

Недостатні обсяги виведення із експлуатації та введення нових основних засобів призводять до нераціональної вікової структури устаткування. За оцінкою фахівців, у структурі технологічного обладнання близько 50% становить обладнання віком 20 і більше років. На більшості вітчизняних підприємств оновлення активної частини виробничих ОЗ не проводилося впродовж останніх 10–17 років, а технології виробництва залишаються на рівні 60–70 років минулого століття і не відповідають сучасним вимогам. Технологічне відставання від розвинених країн в останні роки все більше посилюється. Очевидно, що на такому фізично і морально зношеному обладнанні неможливо забезпечити випуск конкурентоспроможної продукції, зниження витрат на виробництво за рахунок ресурсозбереження та підвищення продуктивності праці. Результатом використання застарілих основних засобів є також зростаюча небезпека технологічних катастроф, аварій і катастроф на транспорті, шахтах, комунальному господарстві.

У територіальному розрізі переважна частина (57,3%) вартості введених у дію нових основних засобів припадає на індустріальні регіони: Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Луганську, Харківську області та м. Київ, а ліквідованих основних засобів (63,7%) – на ті ж індустріальні регіони та Київську область.

Недостатній рівень оновлення ОЗ спричинює низку економічних проблем: зниження частки витрат на відновлення, збільшення частки накопичення основних засобів та витрат на їх підтримку. Однією з форм відтворення ОЗ є часткове відшкодування – ремонт. В умовах недостатніх капітальних вкладень підвищується їх значення як засобу покращення й відновлення основних фондів.

Амортизаційні відрахування на ОЗ (норма амортизації) у другій половині 90-х років мають тенденцію зростання як у вартості основних засобів, так і витратах на виробництво промислової продукції, але залишалися значно нижчими, ніж 1990 р. У 1999 р. вони відповідно становили 3,2 (1990 р. – 5,0) і 7,6% (1990 р. – 10,9%). Зменшення нормативів на амортизаційні відрахування 1991–1996 рр. призвело до скорочення більше ніж удвічі їх частки у витратах на виробництво в паливній, чорній металургії, хімічній і нафтохімічній, промисловості будівельних матеріалів, а в електроенергетиці – майже втричі. Аналіз відтворювальних процесів у промисловості країни 2000–2006 рр. свідчить, що амортизаційні відрахування відносно вартості основних засобів залишаються майже незмінними на рівні 3,5–4,0%, а частка амортизаційних

відрахувань у витратах з реалізованої продукції 2000–2002 рр. – стабільною (5,9%) та 2003–2006 рр. має тенденцію зниження з 5,1 до 3,6%.

Головною причиною недоліків у відтворенні виробничих основних засобів стала кризова ситуація в Україні у 90-ті роки. Згорання ролі держави у мобілізації фінансових інвестиційних ресурсів, надання повної самостійності підприємствам та сподівання на дію ринкових механізмів в умовах інфляції й кризи виробництва призвели до інвестиційної кризи, катастрофічного скорочення джерел фінансування капітальних вкладень і державних, коштів підприємств.

У 1990 році обсяг освоєння капітальних вкладень у виробничі засоби промисловості становив близько 12,5% від повної вартості виробничих основних фондів і при незадовільному їх використанні забезпечив введення в дію нових фондів у обсязі майже 6% від вартості фондів на кінець року. За 1996–1999 рр. сумарний обсяг капітальних вкладень становив 98,6% порівняно з 1990 р., у тому числі 1999 р. – 24%, або 2,8% від вартості фондів на кінець цього року (у діючих цінах). Такі обсяги капітальних вкладень не можуть забезпечити відновлення основних засобів. У свою чергу, обмеженість інвестиційних ресурсів призвела до згорання капітального будівництва в усіх галузях економіки, зміни їх галузевої структури і в межах окремих галузей. Особливо різкі структурні зміни в розподілі інвестицій в основний капітал відбулися у промисловості. Найбільший спад обсягів капітальних вкладень спостерігався в переробних галузях промисловості. Так, капітальні вкладення в галузі, продукція яких орієнтована на кінцевий попит і які забезпечують технічний розвиток виробництва в усіх галузях господарства, відповідно скорочувалися: у машинобудування і металообробку – з 29,3 (1990 р.) до 7,0% (2000 р.), в хімічну і нафтохімічну – з 5,9 до 4,6%, промисловість будівельних матеріалів – з 4,8 до 1,9%. Такий розподіл капітальних вкладень формує суттєві обмеження в перспективному періоді для зростання інвестиційної діяльності й підняття технічного рівня всіх галузей суспільного виробництва. Збереження таких тенденцій у розподілі капітальних вкладень створює небезпеку перетворення України в сировинний придаток світової економіки. Інвестиції в основний капітал промисловості почали зростати з 1999 р. Індекс інвестицій 2006 р. порівняно з 2000 р. становив 224,3% при їх загальному збільшенні в основний капітал по економіці 268,1%. Проте високі темпи залучення інвестицій були характерними не для всіх галузей (видів діяльності) промисловості (табл. 5). Найбільш високими темпами зростали інвестиції в оброблення деревини та виробництво виробів з неї (у 7,5 раза), виробництво іншої неметалевої продукції (10,3), целюлозно-паперове виробництво; видавничу діяльність (у 3,5 раза). Більше ніж у 3 рази збільшились інвестиції в хімічну і нафтохімічну та металургійну промисловості, у 2,7 – у харчову промисловість, у 2,8 – машинобудування,

особливо у виробництво електричного та електронного устаткування – у 3,3 рази. Найбільш низькими темпами зростали інвестиції в легку (на 48,1%), добувну промисловість (на 23,3%) і розподілення електроенергії, газу та води (62,8%).

Таблиця 5
Індекси інвестицій в основний капітал за видами промислової діяльності,
2001–2006 рр., відсотків від попереднього року*

Галузь (вид діяльності)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 до 2000
Промисловість, усього	113,3	106,0	124,6	124,9	104,1	115,3	224,3
Добувна промисловість	107,1	87,4	111,8	120,9	104,0	93,7	123,3
добування паливно-енергетичних корисних копалин	114,5	86,2	106,2	119,8	100,0	88,9	111,6
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	81,3	92,9	137,1	124,8	117,0	107,7	162,8
Переробна промисловість	118,0	113,8	132,5	126,0	114,1	122,7	313,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	110,6	134,8	128,5	107,9	109,6	119,5	270,7
легка промисловість	89,2	86,7	174,3	121,6	119,2	75,8	148,1
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	160,0	156,3	115,2	161,7	141,1	113,8	748,0
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	138,9	189,3	75,4	123,1	99,8	142,1	346,1
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	162,4	72,2	171,7	116,0	112,5	86,0	225,9
хімічна та нафтохімічна промисловість	128,5	112,1	101,4	171,2	121,1	101,8	308,3
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	142,0	124,8	158,3	160,3	104,2	220,2	10318,2
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	105,1	91,6	141,7	143,3	141,3	111,8	308,8
машинобудування	109,1	106,1	154,7	120,4	86,2	149,6	278,0
у тому числі:							
виробництво електричного та електронного устаткування	135,4	101,5	170,3	110,1	92,0	137,4	325,7
виробництво транспортного устаткування	87,0	105,2	189,8	123,3	80,1	169,4	290,6
інше виробництво (меблів, оброблення металевих та неметалевого брухту)	148,4	136,3	144,3	91,0	99,1	128,3	337,7
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	111,5	116,1	119,2	126,4	72,1	114,8	162,8

*Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2006 р. – К.: “Консультант”, 2007. – С. 205

3 пожвавленням економічної активності в структурі інвестицій
50

в основний капітал промисловості проявилась позитивна тенденція до збільшення частки обробної промисловості з 50,1% у 2000 р. до 67,2% у 2006 р. При цьому частка машинобудування зростає з 7,0 до 8,1%, хімічної і нафтохімічної промисловості – з 4,6 до 5,8%, але підвищення було нестійким. У 2006 р. майже 67,6% усіх інвестицій припадало на чотири види діяльності: добувну промисловість (19,5%), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (18,5), металургійне виробництво (15,5), виробництво і розподілення електроенергії, газу та води (13,6%).

Дуже низькою залишається частка інвестицій у легку промисловість (0,9%) і вкрай недостатньою – у машинобудування, від розвитку якого залежить оновлення потенціалу всіх галузей промисловості.

Нарощування темпів інвестування в основний капітал має відбуватись одночасно з удосконаленням структури та розширенням джерел фінансування інвестицій, у тому числі за рахунок банківського та іноземного інвестування, операцій на фондовому ринку тощо. Без вирішення цієї проблеми неможливо здійснити структурну перебудову промисловості та високотехнологічний прорив.

У 1998–2001 рр. обсяг амортизаційних відрахувань перевищував вартість введених нових засобів та інвестицій (табл. 6). Починаючи з 2002 р., тенденція змінюється: вартість введених нових засобів і обсяги інвестицій перевищують амортизаційні відрахування. У 2006 р. амортизаційні відрахування становили 19,8 млрд. грн., інвестиції в основний капітал – 44,8, введення нових основних засобів – 29,1 млрд. грн. Перевищення вартості введених нових основних засобів і обсягів інвестицій порівняно з обсягами амортизації повинні були позитивно впливати на ступінь зношеності основних засобів. Але фактично він, як уже зазначалося, зростає як у промисловості загалом, так і по окремих видах промислової діяльності. Цьому сприяють недоліки в ліквідації застарілих зношених основних засобів, а також необхідність залишати в експлуатації значну частину тих основних засобів, на які вже повністю нарахована амортизація. Ефективність інвестицій зменшується також зростаючою часткою витрат на капітальні ремонти. У цілому в економіці їх обсяг підвищився за останні роки більше ніж у 2 рази і частка в капітальних інвестиціях 2002 р. зростає до 8,7%, 2004 р. – до 10,3, а 2006 р. – досягла 10,7%.

Причиною негативних явищ є загальна нестача інвестицій у промисловість, індекс фізичного обсягу яких порівняно з 1990 р. досяг 2000 р. лише 29,7%, а 2006 р. – 71,3%, а також зниження частки інвестицій у промисловість від загального їх обсягу в економіку країни з 41,9% у 2001 р. до 35,8% у 2006 р. При цьому частка машинобудування в загальному обсязі інвестицій протягом 2000–2006 рр. залишається майже незмінною і дуже низькою – 3,3 – 2,9%, а 2005 р. – навіть 2,4%.

Таблиця 6

Основні засоби та інвестиції в основний капітал промисловості України, 1998–2006 рр. *

Показник	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Коефіцієнт вибуття ОЗ, %	4,2	4,6	5,6	9,1	3,9	4,9	5,5	4,1	3,1
У тому числі ліквідації	1,2	1,1	1,2	1,1	0,9	0,95	0,8	1,7	0,73
Коефіцієнт надходження ОЗ, %	5,0	5,2	7,0	7,3	6,0	7,0	9,2	7,9	9,5
У тому числі введення нових засобів	2,4	2,5	3,3	3,5	3,6	3,9	5,6	4,98	5,5
Введено нових засобів у фактичних цінах, млн. грн.	5804,2	6302,6	9363,0	10791,0	12102	14012	23546	22737,6	29084,9
Амортизаційні відрахування у фактичних цінах, млн. грн.	7228	8002	10003	11204	12072	12966	14462	17108,3	19779,5
Інвестиції в основний капітал у фактичних цінах, млн. грн.	5498,8	6946,0	10689	13651	15112	19726	28191	35031	44804
Інвестиції в основний капітал відносно вартості ОЗ на кінець року, %	2,2	2,8	3,8	4,4	4,5	5,4	6,7	7,7	8,5
Питома вага інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету, %	7,5	7,6	4,4	5,3	4,8	8,5	8,8	5,5	5,6
Інвестиції в основний капітал у порівнянних цінах 1996 р., млн. грн.	4540	4582	5672	6871,2	7286,8	9091,5	10601	11818,7	13626,9
Співвідношення відрахованої амортизації та обсягів введених нових основних засобів, %	123	114	102,6	103,8	99,8	92,5	61,4	75,2	68,0

* Складено за даними Держкомстату України

Посилилися негативні тенденції у процесах інвестиційного забезпечення відтворення основного капіталу в промисловості. Майже не відчувається вплив інновацій на технологічний розвиток промисловості, про що свідчать такі показники, як скорочення інноваційної активності підприємств (з 18% у 2000 р. до 11,2% у 2006 р.), низька частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції (відповідно 6,6 і 5,6%), а також зменшення частки інвестицій на фінансування інноваційної діяльності в загальному обсязі інвестицій в основний капітал (з 16,6% у 2000 р. до 16,4 – 2005 р. та 13,7% – 2006 р.). Сьогодні в Україні немає передумов для створення ефективного механізму інвестиційного забезпечення основних засобів на інноваційній основі. Оскільки кошти іноземних інвесторів та кредити банків, позик, фондові операції тощо залишаються недостатніми і неефективними для фінансування проектів оновлення матеріально-технічної бази підприємств, головний напрям державної інвестиційної політики повинен полягати у вдосконаленні механізму самофінансування проектів оновлення основних засобів, відпрацюванні механізму їх амортизації, адекватного вимогам сьогодення [1].

Серед головних причин погіршення стану відтворення основних засобів у всіх галузях промисловості України стала відсутність у країні активної виваженої амортизаційної політики, адаптованої до кризових явищ в економіці. В ринкових умовах важливим фактором функціонування підприємства є здійснення господарської та інвестиційної діяльності за рахунок переважно власних фінансових ресурсів. Серед джерел самофінансування підприємств провідне місце посідають амортизаційні відрахування, які власне можуть бути базою фінансової самостійності підприємств у відтворенні основних засобів. На початку 90-х років в Україні в умовах зростання цін на нові засоби праці та наявності недоліків в оцінці вартості діючих (переважно їх зниження у зв'язку із несвоєчасною і частковою індексацією) амортизація суттєво знецінилася. Тобто штучно зменшувалися поточні витрати на виробництво і неможливо було нормалізувати процес відтворення. Починаючи з 1996 р. зі зниженням темпів інфляції та індексації амортизаційних відрахувань частка амортизації у витратах на виробництво промислової продукції стала зростати й досягла 7,6% у 1999 р. проти 3,4% у 1996 р. та 10,9% у 1990 р., а 2000–2006 рр. – знову впала до 5,9 і 3,6%.

На процеси відтворення основних засобів негативно впливало і те, що підприємствам було надано самостійність щодо амортизаційних відрахувань. За відсутності належного контролю з боку держави за цільовим використанням амортизаційного фонду із джерел фінансування капітальних вкладень він став значною мірою джерелом поповнення обігових коштів. Крім того, зниження обсягу амортизації відповідно сприяло штучному завищенню прибутку, а також його надмірному оподаткуванню, що, у

свою чергу, обмежило прибуток як альтернативне внутрішнє джерело інвестиційних ресурсів підприємств.

Амортизаційна політика України регламентується Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”, який витримав кілька десятків змін, у тому числі стосовно амортизації. Норми амортизації встановлено від балансової (залишкової) вартості, які розподілені на чотири групи основних фондів диференційовано від балансової вартості на початок розрахункового (звітного) періоду в розмірі (у розрахунку на податковий квартал) від 2 до 15 відсотків. Закон дозволяє використовувати інші норми, які не перевищують вказані. Прискорена амортизація обмежується. Таким чином, політика цього закону діє на продовження термінів експлуатації основних засобів і накопичення ступеня їх старіння та одночасно обмежує можливість нагромадження амортизаційного фонду. Чим більший ступінь зносу і потреба в заміні основних засобів, тим менша сума амортизаційних відрахувань і можливість їх оновлення. На нашу думку, доцільно всі питання амортизаційної політики виділити в окремий закон про амортизацію.

Новий закон повинен передбачати:

- розподіл основних засобів за п'ятьма функціональними групами: будівлі та споруди (1); передавальні пристрої (2); машини, устаткування, обладнання (3); транспортні засоби, інструменти, інвентар, конторське обладнання (4); інші основні засоби (5). У складі 3-ї групи виділити підгрупи: силові машини та обладнання, робочі (технологічні) машини та обладнання, вимірювальні та регулюючі прилади, пристрої, засоби автоматизації і лабораторне устаткування;

- встановлення диференційованих по групах і підгрупах норм зносу і амортизації окремих видів машин залежно від походження, основного галузевого призначення, фактичної галузевої належності і галузевих особливостей експлуатації;

- визначення норм амортизації до повної вартості об'єктів (елементів) основних фондів (балансова вартість плюс знос) та видів машин, устаткування, обладнання, до яких можна застосовувати норми (схеми) прискореної амортизації.

Крім того, закон має дозволяти власнику:

- застосовувати на свій вибір норми амортизації, які визначені для повної і залишкової вартості, за звичайною, прискореною або комбінованою схемами амортизації;

- періодичне, за визначенням уряду (один раз на три чи п'ять років), списання об'єктів із залишковою вартістю, експлуатація яких виявляється технічно або економічно недоцільною, чи вони не можуть бути реалізованими;

- організацію ринку техніки, яка була в користуванні, та невикористаних

запасів;

- заборону використання амортизаційних відрахувань на інші потреби, крім фінансування капітальних вкладень, придбання об'єктів основних виробничих засобів або частки основних засобів інших підприємств, а також заборону вилучення амортизаційних відрахувань [2].

Слід також посилити роль прибутку як джерела фінансування інвестицій у відтворення основних засобів у контексті реформування системи оподаткування результатів господарської діяльності підприємств.

Література

1. С. Захарін. Інноваційне забезпечення відтворення основних фондів // Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 43–51.

2. Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України / РВПС України НАН України. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 544 с.

УДК 330.341.1: 338.45

С. В. Чижов

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ В РАМКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

У сучасних умовах стрімкого технологічного розвитку, радикальних інституціональних змін добробут країни, досягнення відносної соціальної рівності всього населення тепер і в майбутньому залежить від того, як держава може відповісти на виклик інноваційної революції. Сьогодні, як ніколи, важливо зрозуміти та освоїти динаміку оновлення виробництва. У ХХІ столітті використання нововведень багато в чому визначає життєздатність суспільства. Тому науково-технологічна та інноваційна політика ринково розвинених країн світу концентрує зусилля не лише на зміцненні потенціалу власне науки, а й на процесах, що забезпечують ефективну реалізацію її досягнень.

В аспекті формування та розвитку національної інноваційної системи (НІС) важливе значення належить виробничій підсистемі. Вхідження національної економіки в ринки високотехнологічної продукції і технологій
© С. В. Чижов, 2008